

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ АНТОНІМІВ

Постановка проблеми. Інтерпретація суті того чи того мовного явища полягає у співвідношенні форми з її внутрішнім логічним змістом і передбачає розгляд проблеми взаємовідношення категорій мови та мислення. «Субстанція у мові – це певним чином організована звукова матерія, наділена властивістю вираження та диференціації значень. Субстанція у мові завжди ускладнена смислом і є невіддільною від смислової сторони, яка виступає у якості організуючої складової у системі мови, оскільки вторинні матеріальні системи є матеріалізацією систем ідей та понять» [7, 17].

Об'єктом дослідження є антоніми-іменники сучасної німецької мови. **Мета** нашої розвідки – продемонструвати взаємозв'язок структурно-семантичної та логічної сторони антонімів та довести логічну природу лінгвістичної категорії антонімії.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок мовознавства з логікою носить іманентний характер. Сам термін «логіка», запропонований давньогрецькими філософами, позначав словесне відображення думки (logos). Для більшості мислителів античності головним був принцип довіри мові в її відображенні розуму та довіри розуму в його пізнанні фізичного світу. Іншими словами, вважалось, що на зразок того, як слово відображає суть позначуваного ним предмета, структура мови передає структуру думки.

Необхідність оперування категоріями логіки, а саме аналіз понять при дослідженні значень слів, пояснюється насамперед тим, що лінгвістична семантика як значуща сторона мови репрезентує предмети та явища дійсності не індивідуально, а через їх класи. При цьому класи – це те, що існує у мисленні і характеризується найбільш загальними та суттєвими ознаками. Роль таких класів виконують поняття.

Утворення поняття – складний процес, в якому застосовуються такі способи пізнання, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення тощо. У мові поняття виражається словом або словосполученням. Ознаки, які включаються в поняття, складають його зміст (інтенціонал). Предмети, що їм притаманні ці ознаки, утворюють його обсяг (екстенціонал).

Беручи до уваги увесь досвід, пов'язаний із дослідженнями мовознавцями та логіками семантичної сторони мови, виявляється, що саме операція з поняттями є найприроднішою в аналізі слів з антонімічним значенням (Ісаєв А. В., Караулов Ю. Н., Кондаков М. І., Комісаров В. Н., Краснов А. Є., Міллер Є. Н., Новіков Л. А., Lehrer A., Lehrer K. та ін.)

Прийнято вважати, що в основі антонімічних відношень лежить явище загальнолексичної антонімії. Але, аналізуючи усю специфіку природи антонімії, її походження, динаміки, розвитку і т. ін., важко не погодитися з точкою зору, що антонімічні відношення за своєю суттю наближаються скоріше до зв'язків між поняттями у логіці, ніж до відношень протилежності між розрядами слів у лексиці [2].

Традиційно антоніми дефінуються як слова однієї частини мови з протилежним значенням. Якщо ж проаналізувати природу антонімічних відношень, то виявляється, що ці відношення другорядні у порівнянні з логічними зв'язками між поняттями, які вони позначають.

В антонімічних протиставленнях вбачається «один із виявів тієї відносності, яка визначає ... всю діяльність розуму. ... У нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому кожне із слів завжди так чи інакше викликає уявлення про інше» [1]. Антонімом вважається слово, яке має протилежне значення на фоні одного спільного поняття.

«Антоніми – це слова, які протилежні за сигніфікативним значенням» [5, 28-29]. А відтак, явище антонімії завжди спирається лише на сигніфікативне значення, навіть якщо слово має декілька значень і входить до кількох синонімічних рядів. Ці ряди завжди прості й двочленні. Поняттєва база антонімічних протиставлень може бути пояснена тим фактом, що будь-яка природна мова виникає як засіб існування та вираження абстрактного, узагальненого мислення. Словесні позначення предметів, їх властивостей, дій і т.п. виникають лише у зв'язку із формуванням відповідних понять.

Як відомо, відношення між угрупованнями системи тієї чи іншої мови зводяться до опозицій чотирьох типів: тотожних, привативних (включення), еквіполентних (протиставлення) та диз'юнктивних (виключення). Щодо опозицій між елементами угруповань, то вони можуть бути лише двох типів: тотожні та диз'юнктивні, оскільки елементи бувають або однакові, або різні. Переносючи типологізацію опозицій на площину досліджуваної нами проблеми, можна стверджувати, що за наявності привативної опозиції між поняттями виникає так звана антонімічна опозиція, члени якої перебувають у відношеннях диз'юнкції, тобто взаємозаперечення або

взаємовиключення: *'der Dumme – der Kluge'*, *'der Riese – das Menschlein'*, *'der Meister – der Nichtskönner'*, *'der Reiche – der Habenicht's'*. Як бачимо, антоніми, виступаючи маніфестантами протилежного значення, не просто заперечують один одного, а передбачають певний спільний критерій, на основі якого їх можна протиставляти. Таким критерієм виступає певна ментальна норма (родове поняття), яке містить найбільш загальні характеристики членів усього антонімічного ряду. Родове поняття задає фон, створює межі, в рамках яких співставляються поняття: *'der Dumme – der Kluge'* (рівень розумових здібностей); *'der Riese – das Menschlein'* (зріст); *'der Meister – der Nichtskönner'* (рівень професійної майстерності); *'der Reiche – der Habenicht's'* (рівень фінансової чи матеріальної забезпеченості) тощо.

У логіці основу протилежності складають несумісні поняття, або, точніше, їх привативні опозиції. Згідно із логічною класифікацією несумісні поняття повинні бути або крайніми членами логічного ряду, і тоді такі опозиції називаються контрарними: *'die Jugend – (das Mittelalter) – das Alter'*; або ж вони повинні співвідноситися один з одним як A і $\neg A$, і тоді такі опозиції називаються контрадикторними: *'der Mann – die Frau'*, *'der Bekannte – der Unbekannte'*, *'die Krankheit – die Gesundheit'*. Заперечення одного із понять веде за собою ствердження протилежного йому поняття – або A , або $\neg A$, якщо не A , то не $\neg A$. У дію вступає закон виключеного третього. Проте можливим є прояв відношень контрадикції, коли одне з понять містить ознаку, яку парне йому поняття заперечує, не змінюючи її іншою [6]: *'der Katholik – der Nichtkatholik'*, *'das Metall – das Nichtmetall'*, *'die Fiction – die Non-fiction'*. Референтна віднесеність другого члена такої опозиції складає лише частину усієї суми можливих предметів мислення. На відміну від протиставлень першого ряду, антонімічний характер яких не підлягає сумніву, опозиції другого ряду, на думку деяких вчених, не можуть беззаперечно вважатися антонімічними. Діапазон тлумачення слів із заперечними афіксами може бути досить широким. Заперечні форманти можуть служити індикатором відношень: суперечності, неповної протилежності та засобом відмежування понять [4].

Відмінність полягає в тому, у обох членів антонімічної пари на зразок *der Alte – der Junge* є свій інтенціонал (зміст поняття, набір можливих ознак предметів чи явищ, які це поняття позначає). Обидві ознаки чітко визначені і можуть існувати незалежно одна від одної. Таким чином, антонімію такого типу будемо називати **інтенціональною**.

У кореляціях контрадикторних антонімів на зразок *der Alte – der Nichtalte* конкретно вираженою є лише одна із двох ознак (називається першим членом антонімічної опозиції). Парна ознака характеризується невизначеністю. Немолода людина може бути середнього, літнього або похилого віку. Такі слова не мають інтенціонала, а лише екстенціонал (об'єм поняття, сукупність об'єктів, здатних номінуватися тією чи тією мовною одиницею), їх значення детермінується значенням парного їм слова. Відтак, слушним було б класифікувати таку антонімію як **інтенціонально-екстенціональну**.

Інтенціональна контрадикторність у межах семантики досить часто ідентифікується терміном «комплементарність». На відміну від класичного антонімічного комплексу, утвореного антонімами ознакової природи, градаційна шкала комплементарних антонімів розподіляється між членами протиставлень досить чітко (*'die Homogenität – die Heterogenität'*, *'die Freiheit – die Unfreiheit'*, *'die Abwesenheit – die Anwesenheit'* та ін. Тут важко говорити про середню, нейтральну точку, яка імплікує норму. Іноді поняття норми ідентифікується з тим відрізком шкали, який відповідає одному з комплементаривів. Наприклад, у парі антонімів *'die Stumpfheit – die Schärfe'* другий член приймається за норму стосовно більшості класів предметів, які це слово може характеризувати. Якщо ознаки, які позначаються градуальними антонімами, переходять одна в одну поступово, будучи опосередкованими рядом проміжних ступенів, то у випадку комплементарних антонімів такий перехід здійснюється відразу, без участі будь-яких модифікаторів. Саме в силу вище названої обставини лінгвісти визнають тестом на комплементарність наявність еквівалентності мовних одиниць з негативним оператором: *'Legalität = nicht Illegalität'*, *'nicht Legalität = Illegalität'* та ін. [3].

Інтенціонально-екстенціональну контрадикторність можна розглядати, на нашу думку, як джерело «неповної», «пом'якшеної» антонімії. Вона може бути констатована лише за умов наявності ідентифікаторів прагматичного характеру та контексту.

Іноді висловлюється припущення, що, якщо розглядати заперечення як засіб утворення антонімів, то слід було б визнати антонімами увесь лексичний склад мови: *Tisch – nicht Tisch'*, *'Frau – nicht Frau'*, *'Liebe – nicht Liebe'* і т. ін. Але така антонімія не дозволяє виділити клас антонімічних одиниць через його необмеженість. Виявляється, що твердження про протилежне значення як таке, що релевантне тільки для антонімів, не є коректним. У протиставленнях такого типу має місце факт як формального, так і семантичного заперечення, але при цьому об'єм інформації, що міститься у значеннях членів такого роду протиставлень, буде різним.

Наведені вище приклади можуть бути демонстрацією несправжніх, «псевдоантонімічних» зв'язків. У подібних кореляціях тільки перший член опозиції отримує позитивну характеристику, тоді як у випадку повнозначної антонімії обидва значення протичленів ідентифікують класи об'єктів. Члени антонімічних протиставлень повинні, поза фактом заперечення одне одного, включати у свою семантику конкретну предметну інформацію, яка була б рівнозначною для обох компонентів антонімічної пари.

Поряд з цим, ми не погоджуємося із думкою, яка відкидає можливість утворення антонімічних зв'язків шляхом логічної операції заперечення, та схильні вважати, що відношення «антонімія – заперечення» слід трактувати як відношення між цілим та частиною від цілого. Логічна категорія заперечення знаходить відображення у лінгвістичній категорії антонімії, в основі якої лежать парадигматичні відношення слів із протилежним значенням. Протилежне значення виникає як результат протиставлення семантичних компонентів лексичних одиниць. Заперечувальний формант служить утворенню нового слова, яке несе позитивну інформацію, протилежну тій, носієм якої є слово, що не має у своєму складі антонімотвірного елемента.

Похідні антонімії із заперечувальними формантами незалежні від того, який тип протилежності вони виражають, завжди утворюють бінарну опозицію типу «наявність – відсутність» ознаки, дії, стану, речі і т. д. Заперечувальний характер антонімотвірного форманта може бути перевірений методом субституції. Перетворюючи за певного роду моделями конструкцію із похідним словом-антонімом у конструкцію, яка містить граматичне заперечення, можна вважати підтвердженням заперечувальний характер словесного компонента, якщо отримана конструкція відрізняється від вихідної за формою, але зберігає при цьому інваріант змісту. Наприклад: *'Unwahrheit sagen'* = *'keine Wahrheit sagen'*; *'Mißerfolg haben'* = *'keinen Erfolg haben'* і т. ін.

Таким чином, метод субституції сприяє констатації заперечувальної функції словотвірних формантів. Однак, в той же час він не може продемонструвати усієї широти їх смислових відтінків. Для цього ефективнішим видається метод компонентного аналізу. Доцільність застосування компонентного аналізу при дослідженні слів із заперечувальним структурним елементом зумовлюється співставленням інтегральних та диференційних сем, що складають семантичну структуру слова.

Висновки. Отже, для інтерпретації суті антонімії необхідним є залучення категорій та прийомів логіки. Категорії мислення, переходячи у вербальне вираження, дають можливість визначати їх у логіці з точки зору паралельних зіставлень з формами мови. Протилежність як логічна категорія характеризується діалектичним взаємозв'язком понять, що протиставляються. Протилежностям притаманна властивість збалансовувати одна одну, демонструючи при цьому симетричність. Вони взаємозаперечують свої якості таким чином, що результат дорівнює нулю. З одного боку, значення антонімів базуються на абсолютній протилежності, а з іншого – це найтісніші семантичні утворення у лексиці. Базою для виникнення антонімічних явищ виступають відношення контрарності та контрадикторності між поняттями. При цьому критерій якості та градуальності виявляється недостатнім для повного та вичерпного виділення антонімів із ряду інших парадигматичних одиниць. Крайню протилежність демонструють не лише контрарні, а й контрадикторні опозиції, утворені логічною операцією заперечення. Механізм формування відношень протилежності в протиставленнях такого типу слід шукати стосовно окремих мовленнєвих ситуацій та ситуацій позамовної дійсності.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Французская стилистика [Електронний ресурс] / Ш. Балли. – М. : Либроком. – Серія «Лингвистическое наследие XX века», 2009. – 398 с. – Режим доступу : <http://vse-knigi.net/4813-francuzskaya-stilistika-sh-balli.html>.
2. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Научные доклады высшей школы // Филологические науки. – 1972. – Вып.1. – С. 48–52.
3. Мовчан Д. В. Гетерогенний характер антонімії / Д. В. Мовчан // Філологічні трактати: Наук. журнал Сумського держ. ун-ту, Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Суми : СумДУ – 2015. – Том 7, №2. – С. 99.
4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1973. – 290 с.
5. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 310 с.
6. Тофтул М. Г. Логіка. Словник-довідник / М. Г. Тофтул. – Київ : Академія, 2012. – 312 с.
7. Шарафутдинова Н. С. Теория и история лингвистической науки : учебное пособие / Н. С. Шарафутдинова. – изд. 2-е перераб. и доп. – М. : АСТ : Восток-Запад; Владимир : ВКТ, 2008. – 381 с.

Анотація. У статті представлено спробу пояснити відношення антонімічності між словами з точки зору їх логічної природи. Розглянуто логічне та лінгвістичне трактування протилежності як основи антонімії. Проаналізовано характер та типи логічного зв'язку між поняттями, які ведуть до виникнення відношень протилежності у лексичі, виділено семантичні класи антонімів.

Ключові слова: протилежність, опозиція, інтенціонал, екстенціонал, контрарність, контрадикторність, комплементарність.

Summary. The research presents an attempt to explain the antonymic relations between words in terms of their logical nature. Language analysis with assistance of the data of logical science becomes important due to the fact that the interpretation of any formal language structure first comes into contact with its internal logical content. Thus, logical and linguistic interpretations of oppositeness as the basis for antonymy are considered. The nature and types of logical connection between the concepts that lead to the emergence of opposite relations in vocabulary are analyzed, together with identification of the semantic classes of antonyms. It is proved that the analysis of antonymous relations should be conducted on the basis of general category of incompatible concepts. Herewith the logical division of these concepts into contrary and contradictory should not be used in the sense that antonyms supposedly express the concepts of only one of the members of this division. The extreme contrariety is demonstrated not only by contrary, but also by contradictory oppositions formed by the logical operation of negation. Intensional and intensional-extensional types of contradictory antonyms are differentiated. Within semantics intensional contradictoriness is often identified by the term «complementarity». Intensional-extensional contradictoriness can be viewed as a source of “incomplete”, “softened” antonymy. It can be ascertained only with the help of identifiers of pragmatic character and context.

Keywords: oppositeness, opposition, intensional, extensional, contrariety, contradictoriness, complementarity.

Отримано: 23.10.2015 р.

УДК 811.161.2'282.2'367.4(477.43)

Мозолюк О.М.

ДІЕСЛІВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З СЕМАНТИКОЮ КОНТАКТНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Подільський говір завжди був і залишається тим невичерпним джерелом багатющого мовного матеріалу, який привертає і привертає увагу багатьох істориків, фольклористів, діалектологів. Розмаїття лексичних форм, граматичних варіантів, синтаксичних конструкцій у мовленні носіїв західноподільської говірки є надзвичайно цікавою й благодатною ділянкою для наукової роботи лінгвістів.

Мета нашої статті – описати дієслівні словосполучення зі значенням контактної локалізації в західноподільських говірках, з'ясувати особливості їх складу та функціонування.

Джерелом написання розвідки є діалектні матеріали, зібрані експедиційним методом у 87 населених пунктах Хмельницької і Тернопільської областей, а також фольклорні записи з Поділля.

У досліджуваних говірках найпоширенішими є дві групи дієслівних словосполучень із семантикою контактної локалізації: це словосполучення, що виражають локалізацію предмета або його дії в межах просторового орієнтира, і словосполучення з семантикою поширення дії по поверхні просторового орієнтира. Дієслівні словосполучення, у складі локативних синтаксем яких функціонує первинний прийменник *в(у)* ($V \cdot v(y) \cdot S_1$), передають семантику внутрішнього перебування предмета [10, 52], а словосполучення з прийменником *на* ($V \cdot na \cdot S_1$) – семантику зовнішнього місцеперебування [10, 61]. Проте в окремих умовах контексту, «найчастіше при поєднанні з назвами необмежених або частково обмежених просторів» [1, 91], такі словосполучення у говірках досліджуваного континенту повністю або частково нейтралізують свої диференційні ознаки і набувають при цьому надзвичайно широкої семантики, виражаючи узагальнене значення локалізації в межах просторового орієнтира. Наприклад: *Йіван ни |хочи робити ў |пол'у* (Пч); *бачу та|мо / ж'ін'ки ўже |робл'ат на |пол'і* (Рхн); *ўже з|малку |а |т'ашко робила ў |пол'у* (Хпт); *трахтори|нин'і |будут робити на |поли доп'ізна* (Жр); *|а робила на |пол'і / і ў |буд'івел'н'і |бригад'і на |хутор'і / і на |ферм'і* (Слб) та інші.

У наведених прикладах ми простежуємо синонімічне вживання прийменників *в* та *на* в структурі прийменниково-відмінкових форм місцевого відмінка. Лексичне наповнення залежного локативного компонента іноді має надзвичайно велике значення у виборі моделі дієслівного